

Een verkenning vanuit de zorgsector naar de betekenis van de landbouw binnen de zorg.

*Redactie: Mw. E. Oomen,
Kerk en Wereld, Driebergen*

Zorg en landbouw, op weg naar verbindingslandbouw

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Postbus 20401

2500 EK Den Haag

tel.: 070 378 56 53

internet: <http://www.agro.nl/innovatienetwerk/>

ISBN: 90 - 5059 – 147 - 7

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.

Rapportnr. 02.3.028 (serie basisdocumenten), Den Haag, maart 2002

Voorwoord

Van oudsher is er sprake geweest van een nauwe vervlechting van de landbouw in de samenleving. Sterker nog, oorspronkelijk was onze samenleving sterk agrarisch van karakter.

De zorg voor voedsel stond centraal. In onze moderne samenleving is van die vervlechting weinig meer over. Beschikbaarheid van een rijk gevarieerd voedselpakket beschouwen wij als vanzelfsprekend. Als gevolg van een enorme stijging van de productiviteit is nog maar een relatief beperkt percentage van de beroepsbevolking nodig voor de productie van dit voedselpakket.

Als gevolg hiervan is de positie van de landbouw binnen onze samenleving niet meer vanzelfsprekend, laat staan dominant. De afgelopen jaren is de discussie op gang gekomen over de vraag wat de toekomst is van de landbouw binnen een hooggeïndustrialiseerde, welvarende en verstedelijkte samenleving. De productie van voedsel vormt op zichzelf niet langer een afdoende legitimatie.

Maar tegelijkertijd groeit het besef dat vormen van landbouw ook een ruimere betekenis kunnen hebben dan uitsluitend de productie van voedsel. Door de nadruk op landbouw als een zuiver economische activiteit zijn andere overwegingen en betekenissen echter op de achtergrond geraakt. De laatste jaren is echter sprake van een omslag. Er ontstaat weer oog voor de betekenis die de landbouw ook in maatschappelijk opzicht heeft of (weer) kan krijgen. Vanuit de landbouw wordt geprobeerd daar actief op in te spelen. De behoefte aan alternatieve inkomensbronnen is daarbij doorgaans een belangrijke drijfveer. In dat kader zijn de afgelopen jaren diverse initiatieven voor zorglandbouw van de grond gekomen.

Maar er is ook een andere invalshoek denkbaar. Dan vormt niet zozeer het zoeken naar nieuwe bronnen van inkomen voor de landbouw vertrekpunt, maar worden juist behoeften vanuit de zorg als uitgangspunt genomen. De mogelijkheden voor zorglandbouw worden dan benaderd vanuit ontwikkelingen in de zorg in plaats vanuit de behoefte in de landbouw aan aanvullend inkomen. Dan gaat het bijvoorbeeld om de vraag wat vormen van landbouw kunnen bijdragen in therapeutische trajecten. Strikt genomen is die vraag niet nieuw. In antroposofische kring bestaat reeds lang aandacht voor het grensvlak tussen landbouw en zorg. Met name binnen de zwakzinnigenzorg is sprake van een traditie waarbij het omgaan met dieren en natuur zowel onderdeel is van het leef- als van het genezingsproces.

Met die invalshoek heeft het Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster het initiatief genomen om de mogelijkheden voor zorglandbouw vanuit de zorgsector te verkennen. Daartoe is aan Kerk en Wereld in Driebergen opdracht gegeven een studiedag te organiseren met als doel om nader te identificeren wat vormen van landbouw kunnen bijdragen aan de zorgsector en welke condities nodig zijn om die mogelijkheden te benutten. De resultaten van deze verkenning zijn verwoord in dit rapport. Het rapport bevat tevens aanbevelingen voor vervolgstappen.

*Dr.ir. A.P. Verkaik,
Directeur Innovatienetwerk Groene Ruimte
en Agrocluster*

Inhoudsopgave

Voorwoord	i
1. Aanleiding	1
2. Algemene ontwikkelingen binnen de zorg- en arbeidssector	3
2.1. Vermaatschappelijking en volwaardig burgerschap	3
2.2. Vraagsturing	5
2.3. Rol van werk voor cliënten uit de zorgsector	6
2.4. Commercialisering van de arbeidsreïntegratiemarkt	8
3. Wat kan de betekenis van de landbouw zijn?	11
3.1. Vermaatschappelijking:	11
3.2. Gezondmakend werk	12
3.3. Vraagsturing	14
4. Kritische condities	15
4.1. Bedrijfsniveau	15
4.2. Regio	16
4.3. Beleid	17
5. Wat is nodig om de mogelijkheden van de landbouw daadwerkelijk te benutten? Wat zijn de veranderingsopgaven?	19
6. Aanbevelingen; hoe kan het transitieproces op gang gebracht worden?	23
6.1. Overlegstructuur	23
6.2. Kennissysteem	24
6.3. Regionale platforms	25
6.4. Nieuwe passende naam	25
6.5. Inspirerende voorbeelden	25
6.6. Omslag in denken	26
6.7. Beleid	26
6.8. Financiering van innovatie	27
6.9. Onderwijs	27
6.10. Cliëntenparticipatie	28
7. Een concluderend slot	29

1. Aanleiding

Van aanbod naar vraag

In het verleden was de landbouw sterk vervlochten met de samenleving. Niet alleen was landbouw veruit de belangrijkste inkomstenbron op het platteland, ook was de boerderij een pleisterplaats voor velen en werden mensen die elders niet mee konden komen op de boerderij opgevangen. Na de Tweede Wereldoorlog is hierin verandering gekomen.

Doordat de samenleving behoefte had aan voldoende voedsel voor een lage prijs heeft de landbouw zich sindsdien toegelegd op een schaalvergroting en intensivering van haar productiefunctie. Het gemiddelde areaal per bedrijf en de omvang van de productie is enorm toegenomen.

De laatste jaren is er steeds meer druk vanuit de samenleving om de eenzijdige ontwikkeling van de landbouw om te buigen en de activiteiten van de landbouw meer te laten aansluiten bij huidige maatschappelijke wensen. De stedelingen willen dicht bij huis recreëren, en de samenleving wil een landelijk gebied dat rijk is aan flora en fauna. Er worden hogere eisen gesteld aan de kwaliteit van het milieu en de woon- en leefomgeving en er is meer ruimte nodig voor natuurontwikkeling, recreatie, water en niet-agrarische bedrijvigheid.

Tegelijkertijd maakt de landbouw moeilijke tijden door. De prijzen die agrarische ondernemers ontvangen voor hun producten hebben geen gelijke tred gehouden met deze kostenstijgingen. Als gevolg daarvan komen inkomens steeds meer onder druk te staan en is er een voortdurende noodzaak tot verhoging van de productiviteit door toepassing van nieuwe technologie. Die is echter alleen bij een grotere bedrijfsomvang rendabel in te zetten waardoor de noodzaak van schaalvergroting permanent aanwezig is. Verder worden de eisen die vanuit de maatschappij aan de landbouw worden gesteld steeds hoger. Regelgeving en milieuwetgeving is uitgebreid en maakt het over het algemeen voor boeren niet gemakkelijker om hun bedrijf te runnen. Daarnaast is de landbouwsector de afgelopen jaren geteisterd door een groot aantal crises: de dioxine affaire, BSE, varkenspest en recentelijk de MKZ-crisis. Het aantal landbouwbouwbedrijven neemt in snel tempo af.

De toekomst van de landbouw staat ter discussie en er is een duidelijke noodzaak tot het zoeken naar alternatieven. De maatschappelijke acceptatie van de enorme effecten op natuur en milieu die de productiviteitsstijging van de landbouw met zich mee heeft gebracht is afgenomen. Om hernieuwd draagvlak te krijgen dient de landbouw zich weer meer te richten op het leveren van diensten en producten die maatschappelijk worden geaccepteerd. De landbouw dient een nieuwe balans te vinden tussen economische en maatschappelijke aspecten in haar bedrijfsvoering. Een aantal agrarische bedrijven heeft deze omslag al gemaakt en heeft het bedrijf verbreed met nieuwe activiteiten, zoals recreatie, kinderopvang en zorg.

Tegelijkertijd zijn er tal van ontwikkelingen op het gebied van zorg, arbeid en geestelijke gezondheid, en staan de zorg- en arbeidssector voor een grote uitdaging. Er is sprake van een toenemend beroep op hulpverleningscircuits; het aantal arbeidsongeschikten nadert de miljoen.

Trends als individualisering, emancipatie en een versnelling van het levenstempo hebben een duidelijke weerslag. Een toenemend aantal mensen kan deze ontwikkelingen niet aan en valt buiten de boot. Ook de veranderde inzichten in de wijze waarop zorg- en dienstverlening moeten plaatsvinden, o.a. vermaatschappelijking en vraagsturing, leveren vele nieuwe vragen op.

Er zijn inmiddels goede ervaringen opgedaan met de bijdrage die de landbouw aan deze ontwikkelingen kan leveren middels snel in aantal groeiende zorgboerderijen, waar diverse doelgroepen voor dagopvang, arbeidstoeleiding en therapie geplaatst worden. De meerwaarde die de landbouw kan bieden ligt o.a. in de kleinschaligheid, de gezonde en aardse omgeving, de niet-medische setting, de diversiteit van activiteiten, het contact met plant en dier en het appèl op de mogelijkheden van de cliënt.

Tot nu toe heeft zorglandbouw zich ontwikkeld als een aanbodgerichte activiteit vanuit de landbouw. Over het algemeen gaat het bij zorgboerderijen om initiatieven waarbij vanuit de landbouw een product wordt aangeboden aan de zorg- en arbeidssector. Het zijn meestal ad hoc initiatieven vanuit de praktijk die ondersteuning missen vanuit het beleid. Vooralsnog ontbreekt een structurele, toekomstgerichte identificatie van vragen vanuit de arbeids- en zorgsector, waarbij vanuit de samenleving gekeken wordt naar de bijdrage die de landbouw kan leveren.

In deze studie zijn de rollen omgedraaid. Uitgangspunt is niet om vanuit de landbouw naar de zorg te kijken, maar vanuit de zorg naar de landbouw. Twee vragen vormen daarbij vertrekpunt. Op de eerste plaats de vraag welke betekenis vormen van landbouw kunnen hebben binnen (sectoren van) de zorg. Op de tweede plaats de vraag welke condities noodzakelijk zijn om die mogelijkheden ook daadwerkelijk te benutten.

Daartoe zal in Hoofdstuk 2 worden ingegaan op ontwikkelingen in de zorgsector. In Hoofdstuk 3 komt de vraag aan de orde welke betekenis vormen van landbouw daarbij kunnen hebben. In Hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de condities die daarvoor nodig zijn. Hoofdstuk 5 gaat in op de veranderingsopgaven die aan de orde zijn om de mogelijkheden van de landbouw binnen zorgsectoren daadwerkelijk te benutten.

Hoofdstuk 6 bevat aanbevelingen om het transitieproces op gang te brengen.

Samenvattende conclusies staan in Hoofdstuk 7.

2. Algemene ontwikkelingen binnen de zorg- en arbeidssector

De zorg- en arbeidssector in Nederland zijn beide volop in beweging. Allereerst zullen enkele belangrijke ontwikkelingen van de laatste jaren worden geschetst.

2.1. Vermaatschappelijking en volwaardig burgerschap

Vanaf begin jaren tachtig is in Nederland binnen de zorgsector gewerkt aan een proces van vermaatschappelijking. De opvatting achter vermaatschappelijking is dat mensen met een handicap (psychisch en lichamelijk) volwaardig deel kunnen nemen aan het maatschappelijk verkeer. Mensen met een lichamelijke handicap krijgen de beschikking over aangepaste woningen en werkplekken, en openbare voorzieningen en vervoer worden toegankelijk gemaakt. Voor mensen met een verstandelijke of psychische handicap wordt ingezet op ondersteuning bij zelfstandig wonen en aangepast werk. Deze opvatting over de noodzaak tot maatschappelijke participatie heeft geleid tot een verschuiving binnen de institutionele zorg. Geïsoleerde en grootschalige instituties worden geleidelijk aan vervangen door kleinschalige woon- en zorgvoorzieningen midden in de samenleving. Dit proces wordt ook wel extramuralisering genoemd. Voorbeelden zijn: begeleid zelfstandig wonen, dagactiviteitencentra en thuiszorg.

Vermaatschappelijking is echter meer dan extramuralisering. Het plaatsen van woon- en zorgvoorzieningen midden in de samenleving betekent namelijk nog niet dat mensen met een handicap volwaardig deel kunnen nemen aan het maatschappelijk verkeer. Ze zijn hiermee nog geen 'volwaardige' burgers, omdat ze hiermee nog niet kunnen wat de 'normale' burger doet: leren, wonen, werken, winkelen, over eigen geld beschikken, sociale contacten onderhouden en aan recreatie doen. Ook is ondersteuning hierbij nog niet gegarandeerd. Vermaatschappelijking kán per definitie niet alleen een zaak van zorginstellingen zijn. Ook werkgevers, onderwijsinstellingen, uitkeringsinstanties, woningbouwcorporaties, overheden, familie, en burens dienen hun aandeel te leveren. En dit maakt meteen duidelijk waarom vermaatschappelijking geen gemakkelijk proces is, dat vlot en soepel van de grond komt. Het behoeft een omslag in de gehele samenleving. Dit terwijl de samenleving gekenmerkt wordt door een toenemende individualisering en daarmee gepaard gaande afname van traditionele sociale verbanden en toenemende verkillung. Het is moeilijk om binnen dit klimaat draagvlak te creëren voor ondersteuning van kwetsbare mensen in de samenleving.

“Mensen met een handicap willen geen woonvoorziening, ze willen een thuis. Mensen met een handicap willen geen dagbesteding, ze willen net als ieder ander werk, een thuis en vrienden.”

Nog steeds wordt een groot deel van de mensen met een (verstandelijke) beperking opgevangen in een instituut. Nederland is het land met de hoogste institutionaliseringsgraad. In dit opzicht loopt Nederland zoh 15 jaar achter op andere westerse landen. Dit dient radicaal te veranderen. Mensen met een handicap of beperking dienen zo volledig mogelijk aan het gewone leven deel te nemen.

Volwaardig burgerschap betekent uitgaan van de gewone rollen en reguliere beelden (b.v. leven in een gezin, uitgaan met vrienden, sporten in de buurt). Dit betekent dat zorg onderdeel is van de samenleving en dat je ervoor moet zorgen dat de samenleving veilig genoeg is voor mensen met een beperking om er volwaardig aan deel te nemen. Het aparte circuit van werkplaatsen, scholen en recreatievoorzieningen moet worden afgebouwd. Allerlei behoeften als respect, keuzevrijheid, privacy, en sociale netwerken zijn in instellingen volstrekt onvoldoende.”

(Mario Nossin, directeur Stichting Perspectief)

Over het algemeen is de kwaliteit van leven van cliënten toegenomen door middel van kleinschalige woon- en zorgvoorzieningen in de maatschappij.

Iedereen kent echter ook voorbeelden van mensen voor wie vermaatschappelijking geen succes is geworden. Kwetsbare mensen die niet de ondersteuning krijgen die ze nodig hebben en daardoor bijvoorbeeld gaan zwerven of verslaafd raken. Uiteraard zijn er ook grenzen aan vermaatschappelijking en behoren extreem kwetsbare mensen een beschermde woon- en zorgplek te krijgen. Maar met een goede begeleiding en voldoende ondersteuning blijken mensen die in eerste instantie opvallen door hun beperkingen, veel meer mogelijkheden te hebben om een volwaardig bestaan op te bouwen dan aanvankelijk het geval leek. Een goede begeleiding en ondersteuning ontbreekt echter nog te vaak -deels ook door gebrek aan samenwerking tussen relevante instanties- en behoeft verbetering.

Problemen in de zorg die het proces van vermaatschappelijking bemoeilijken zijn van tweeërlei aard. Enerzijds is er sprake van een volume probleem in de zorg; d.w.z. een groot gebrek aan personeel. Anderzijds speelt er ook een probleem van attitude. Mensen die in de zorgsector werken gaan nog niet allemaal automatisch uit van de idee van volwaardig burgerschap van cliënten. Ditzelfde probleem leeft ook breder in de samenleving: de diverse relevante instanties zijn nog niet doordrongen van de idee van volwaardig burgerschap. Deze omslag in denken heeft tijd nodig.

2.2. Vraagsturing

De zorgsector is van oudsher een aanbodgerichte sector, waarbij de cliënt wordt ingepast in het bestaande aanbod. Langzamerhand is er echter binnen de zorgsector een omslag gaande in de richting van vraaggericht werken. De opvatting doet opgang dat het veel beter werkt om uit te gaan van de vragen en wensen van de cliënt, ook omdat je daarmee beter aan kunt sluiten bij de mogelijkheden van de cliënt. De cliënt staat centraal en het aanbod wordt afgestemd op zijn of haar vragen en wensen; zogenaamde 'zorg op maat'. Het is de bedoeling dat zorg niet meer gebonden is aan een bepaalde locatie. In principe moet de cliënt waar en wanneer hij dat ook wil zorg kunnen ontvangen.

De omslag van aanbodgericht naar vraaggericht werken blijkt echter geen gemakkelijke te zijn. Hiervoor zijn diverse redenen. Ten eerste is het niet voor elke cliënt even gemakkelijk om zijn of haar vraag te formuleren. Ten tweede zijn werknemers in de zorgsector vaak nog gewend om te denken vanuit het bestaande aanbod, in plaats vanuit de vragen en behoeften van een cliënt. Ten derde is het systeem van financiering gebaseerd op aanbodgericht werken. Inmiddels wordt dit systeem (AWBZ: Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten) gemoderniseerd en geflexibiliseerd. Kernbegrippen van de modernisering - die in 2003 zijn beslag moet krijgen - zijn keuzevrijheid en zorg op maat. Het nieuwe systeem moet het gemakkelijker maken voor nieuwe zorgaanbieders om tot de markt toe te treden en zo meer keuzevrijheid te bieden. Daarnaast beoogt de modernisering van de AWBZ een ontschotting tussen de huidige sectoren (verpleging en verzorging, gehandicaptenzorg en geestelijke gezondheidszorg). Hierdoor kan de cliënt een zorgarrangement op maat samenstellen. Onderdeel van de modernisering is ook de uitbreiding en vereenvoudiging van de PGB-systematiek (Persoons Gebonden Budget). Momenteel kan een cliënt kiezen tussen zorg in natura of een PGB. Beiden zijn echter sterk sectoraal en categoriaal georiënteerd. Zo bestaan er momenteel vijf verschillende PGB-regelingen, ieder met een eigen systematiek. Ook is de uitvoering van de PGB regelingen complex en bureaucratisch. Er wordt gewerkt aan één AWBZ-brede PGB regeling. Een PGB geeft de cliënt meer invloed op de besteding van zijn of haar budget. Het stelt de cliënt in staat om zelf te bepalen waar hij/zij de zorg inkoop. PGB's zijn nu slechts op kleine schaal ingevoerd en dan met name binnen de verstandelijk gehandicapten sector. Het aantal PGB's neemt snel toe (in de loop van 2001 is het van 22.000 naar 32.000 toegenomen).

Wat betreft een verbreding van het aanbod van in natura zorg: tot voor kort kon een zorgvoorziening alleen AWBZ erkenning krijgen wanneer ze een totaalpakket aan diensten aanbod (wonen, dagbesteding, behandeling, verzorging etc.). Onder de nieuwe AWBZ kan een voorziening ook AWBZ erkend worden wanneer zij slechts één of enkele deelfuncties aanbiedt. Dit biedt goede kansen voor o.a. zorgboerderijen (waarvan nu slechts een heel kleine minderheid een AWBZ erkenning heeft). Deze kunnen dan ook zorg gaan leveren aan zorg-in-natura cliënten (naast PGB houders).

De trends van vermaatschappelijking en vraagsturing sluiten op elkaar aan. Soms bijten ze elkaar echter:

In het kader van vermaatschappelijking is in de zorgsector het dogma ontstaan dat wonen en werken gescheiden moeten zijn, om een cliënt zo veel mogelijk te laten participeren in de maatschappij. Dit levert echter een dilemma op met de trend van vraagsturing; uitgaan van de wens van de cliënt. Wat te doen als de cliënt wonen en zorgen wil combineren? Ik vind dan toch dat je die wens moet respecteren."

(Jeroen Muller, Landelijk Steunpunt Cliëntenraden)

2.3. Rol van werk voor cliënten uit de zorgsector

Sinds in de jaren tachtig de nadruk is komen te liggen op maatschappelijke participatie van cliënten is ook werk weer meer in het vizier gekomen van de zorgsector. Er is sprake van een verschuiving van paradigma's: van een beschermingsparadigma naar een activeringsparadigma. Dit wil zeggen dat niet langer de bescherming van mensen centraal staat, maar de ontplooiing, de activering, het eigen initiatief en de individualiteit van een cliënt. Werk of dagbesteding is een belangrijke component van maatschappelijke participatie en volwaardig burgerschap. Is het geen betaald werk (regulier) dan toch wel vrijwilligerswerk of dagbesteding (additioneel), waardoor cliënten in contact komen met andere burgers. Het motto is dan ook geworden: 'niemand aan de kant'. Sinds de jaren negentig is er veel geïnvesteerd in sociale activering en gesubsidieerde arbeidsplaatsen (WIW, ID). Arbeid is nu vaak echter nog het sluitstuk van een begeleidingstraject van een cliënt, het zou een geïntegreerd en centraal onderdeel ervan moeten worden.

Werken (in wat voor vorm dan ook) kan sterk bijdragen aan de kwaliteit van leven van een cliënt. Voorwaarden hiervoor zijn dat de werkplek een goede balans biedt wat betreft uitdaging en bescherming aan de cliënt, en dat de cliënt goede begeleiding en ondersteuning ontvangt. Bovendien is werken meer gezondmakend als het voldoet aan de volgende randvoorwaarden:

- het is maatschappelijk zinvol
- er is voldoende variatie in werkzaamheden
- er zijn taken met verschillende eisen
- er is respect voor het anders zijn van een cliënt
- er wordt rekening gehouden met de individuele werkstijl
- er is voldoende handelingsruimte
- er is aandacht voor de mate van verantwoordelijkheid
- er zijn mogelijkheden voor experimenten met ontwikkelingskansen
- er zijn mogelijkheden voor communicatie en samenwerking.

Cliënten uit de zorgsector zijn vaak mensen met een grote afstand tot de reguliere arbeidsmarkt; zogenaamde fase 4 cliënten. Zij zijn in eerste instantie aangewezen op sociale activering vanwege zware persoonlijke belemmeringen. Pas op termijn komt voor hen de reguliere arbeidsmarkt in zicht. Eventueel via de tussenstap van gesubsidieerde of aangepaste arbeid.

Doordat werkgevers in toenemende mate financiële verantwoordelijkheid dragen voor ziekteverzuim en uitval van hun personeel wordt er steeds scherper gecontroleerd aan de poort. Mensen met een 'vlekje' (een lichte handicap of een bovenmatig ziekteverzuim) vinden daardoor moeilijker toegang tot de reguliere arbeidsmarkt.

Ook in de sociale werkplaatsen vindt sinds 1998 dit principe van afroming plaats. Sinds zij financieel op eigen benen moeten staan gaat hun voorkeur uit naar de meest productieve werknemers.

Op de reguliere arbeidsmarkt is er sprake van een zorgwekkend hoge uitval van werknemers, mede door hoge en toenemende werkdruk. Zowel bij de instroom als bij het lopend bestand in de WAO is voor ongeveer 30 % sprake van psychische klachten. Het merendeel hiervan heeft te maken met overspannenheid en stress. Overigens is het niet zo dat er sprake is van toenemende arbeidsongeschiktheid door psychische klachten wanneer deze wordt afgezet tegen de groei van de werknemerspopulatie. Wél is het zo dat het bij de instroom gaat om relatief jonge werknemers. Het is zorgwekkend dat er onder deze groep ondanks de lage leeftijd minder uitstroom is door herstel. Deze mensen zijn lang uit het arbeidsproces en het is geen gemakkelijke opgave ze terug te begeleiden naar betaald werk.

Preventie van uitval uit het arbeidsproces wordt dan ook steeds belangrijker. De kosten van ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid zijn immers hoog. Er is grote vraag naar zowel geschikte preventieve als curatieve voorzieningen.

Inmiddels worden vele verschillende methodieken en begeleidingsvormen toegepast in arbeidstoeleiding (zij het richting reguliere arbeid dan wel gesubsidieerde of vrijwillige arbeid). Termen als jobcoaching en case management doen opgang. De groep cliënten, die naar werk begeleid moet worden, is zeer divers. Begeleiding is maatwerk geworden en moet afgestemd worden op de specifieke vragen en behoeften van de cliënt. Onderzoek heeft uitgewezen dat de specifieke instrumenten (scholing, training, beroepskeuzetesten), die ingezet worden in arbeidstoeleiding, nauwelijks of geen invloed hebben op de kans dat een cliënt weer aan het werk gaat. Doorslaggevend is de motivatie van een cliënt. Het traject moet er dan ook vooral op gericht zijn de motivatie van een cliënt op te sporen en te vergroten.

2.4. Commercialisering van de arbeidsreïntegratiemarkt

In het verleden werden werklozen (WW'ers) en arbeidsgehandicapten (WAO'ers) aan het werk geholpen door arbeidsbureaus. In deze sector heeft echter marktwerking haar intrede gedaan en worden financiële prikkels ingezet om tot gewenst gedrag te komen. Sinds 2000 is de arbeidsreïntegratiemarkt gecommmercialiseerd en wordt een deel van de nten door particuliere reïntegratiebureaus naar werk bemiddeld.

De keuze voor commercialisering werd ingegeven doordat arbeidsbureau's niet bijzonder succesvol waren in het aan het werk helpen van werklozen en arbeidsgehandicapten. Door commercialisering hoopt men de concurrentie te vergroten en de resultaten te verbeteren.

Het gaat nu nog om een relatief kleine groep, maar binnen enkele jaren komen alle werklozen en arbeidsgehandicapten bij particuliere reïntegratiebureau's terecht. In twee jaar tijd zijn er ruim zevenhonderd reïntegratiebedrijven opgericht, die zich op deze nieuwe markt begeven. Uitvoeringsinstellingen zoals Gak, Cadans en GUO bieden werklozen en arbeidsgehandicapten aan in kavels of 'aanbestedingen' aan reïntegratiebedrijven. Reïntegratiebedrijven op hun beurt maken offertes waarin ze aangeven welk bedrag en hoeveel tijd ze nodig hebben om een werkloze of arbeidsgehandicapte weer aan een baan te helpen. Op basis van deze offertes maken uitvoeringsinstellingen hun keuze voor bepaalde reïntegratiebedrijven.

Reïntegratiebedrijven worden afgerekend op resultaat. Een plaatsing is succesvol wanneer een cliënt een contract aangeboden heeft gekregen voor minimaal een half jaar. Het voordeel van de commercialisering van arbeidsintegratie is dat cliënten die vroeger in de kaartenbak bleven zitten nu ook bemiddeld worden naar werk. Immers, elke cliënt die aan betaald werk is geholpen levert geld op. Het nadeel van commercialisering is dat het reïntegratietraject met name voor moeilijk bemiddelbare cliënten vaak te kort is. Sommige cliënten kost het al een jaar om alleen maar in een normaal leefritme te komen. Ook speelt dat moeilijk bemiddelbare mensen geen aantrekkelijke cliënten zijn voor

reintegratiebedrijven. Met hen valt immers niet gemakkelijk snel resultaat te behalen. Een ander nadeel van commercialisering is dat er uitsluitend wordt gekeken naar korte termijn resultaten. Er is geen oog voor de vraag hoe lang een cliënt de betaalde baan daadwerkelijk behoudt. Resultaten zijn hiermee vaak niet echt duurzaam. Een cliënt kan immers –ondanks een half jaar contract- na 2 weken alweer vertrekken.

3. Wat kan de betekenis van de landbouw zijn?

De landbouw kan veel bijdragen aan de behoeftes die leven binnen de zorg en arbeidssector, doordat boerderijen een aantal specifieke eigenschappen bezitten. In diverse onderzoeken hebben boeren, begeleiders en cliënten verwoord welke eigenschappen boerderijen bezitten.

3.1. Vermaatschappelijking:

Niet medische sfeer

De boerderij biedt een alledaagse en aardse omgeving. De typische zorgattitude is afwezig.

De boerderij is geen onderdeel van een zorginstelling. Er is daardoor een andere sfeer, er zijn andere regels en andere rollen. De boer is geen behandelaar. Een cliënt wordt niet aangesproken op zijn ziekte of handicap, maar gesprekken en contacten gaan over het werk, de gewassen, de dieren, het weer en de boerderij.

Leven(digheid) en levensprocessen

Een belangrijk aspect van de boerderij is dat het een omgeving "vol leven" is. Met name dieren brengen levendigheid. Op een boerderij werkt een cliënt met planten en dieren en is onderdeel van een gemeenschap. Door het contact met planten, dieren, het onderdeel zijn van een gemeenschap van mensen en het kunnen ervaren van primaire levensprocessen, zoals geboorte, groei, seksualiteit, rang- en pikorde bij de dieren en dood, wordt de leefwereld verrijkt. De landbouw -maar ook de natuur in bredere zin- zit vol met metaforen over levensprocessen (zaaien, geboorte, verzorgen, snoeien, oogsten enz.). Levende processen en menselijk ingrijpen (snoeien, schoffelen enz.) tonen wat er innerlijk bij een cliënt gaande is. De ervaring is dat hierdoor gevoelens en ervaringen makkelijker bespreekbaar worden.

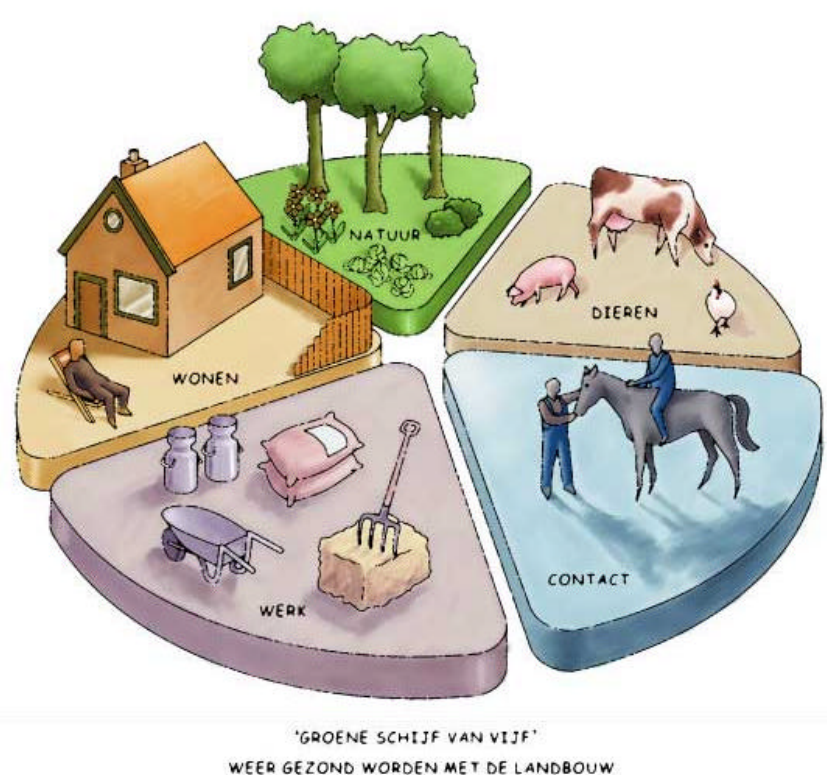
Een gezonde omgeving

Op een boerderij bestaat de mogelijkheid veel in de frisse lucht en in een natuurlijke omgeving te werken. Bovendien is er op een boerderij veel ruimte. Dit is met name een voordeel voor cliënten die het af en toe nodig hebben om stoom af te blazen, uit te razen of letterlijk ruimte te ervaren. Hierdoor zal er minder spanning optreden en kunnen conflicten worden voorkomen. De indeling van een werkdag en de koppeling met de seizoenen geeft het landbouwleven een duidelijke structuur en een vast ritme. Het natuurlijke ritme geeft duidelijkheid en houvast. Er hoeven geen werkzaamheden te worden gezocht om de dag te vullen. Met name de dieren bieden vaste werkzaamheden

gedurende de dag (voeren, uitmesten, verzorgen, melken). De akker- en tuinbouw bieden een vast ritme van werkzaamheden in de verschillende seizoenen (zaaiklaar maken van de grond, zaaien, gewas verzorgen, oogsten en oogst verwerken).

Onderdeel van een gemeenschap

Op een boerderij komen het alledaagse van samen werken, samen eten en samen leven bij elkaar. Als cliënt maak je deel uit van een gemeenschap die gezamenlijk klussen klaart en een gezamenlijk doel nastreeft. De boerderij is een overzichtelijk geheel waar een cliënt samenwerkt met anderen en een gezamenlijke verantwoordelijkheid heeft voor de onderlinge relaties. In sommige gevallen biedt de boerderij ook gelegenheid tot wonen en maakt de cliënt dus deel uit van een woon- en werkgemeenschap.

3.2. Gezondmakend werk

Zinnvolle, functionele werkzaamheden

Veel werkzaamheden moeten op een bepaald moment gebeuren. De noodzakelijkheid van de werkzaamheden is vaak duidelijk: als dieren niet verzorgd worden dan gaan ze dood of ze worden ziek; als een gewas niet verzorgd wordt dan komt het onder het onkruid en is er een veel lagere opbrengst. Het volgen van de ontwikkeling van een gewas en van een dier geeft betrokkenheid. Met name dieren laten een cliënt heel direct ervaren dat ze de verzorging nodig hebben en waarderen. Als de landbouwproducten rechtstreeks worden verkocht aan de klant, dan is het effect en de waardering van het werk ook heel duidelijk.

Mogelijkheden voor veiligheid

Veel cliënten missen een basaal gevoel van vertrouwen in zichzelf en in anderen en hebben eerst een veilige situatie nodig voordat ze uitdagingen kunnen aangaan. Een groot aantal cliënten heeft slechte ervaringen met andere mensen in het leven opgedaan, de cliënten zijn hun vertrouwen naar mensen kwijt. Dit kan leiden tot allerlei gedragsproblemen zoals angstig, agressief, wantrouwend, passief of grensoverschrijdend gedrag. De boerderij kan veel veiligheid bieden omdat er een natuurlijke structuur en ritme in de werkzaamheden is, de boerderij een overzichtelijk geheel is, er werkzaamheden op verschillende niveaus gedaan kunnen worden en er de ruimte is als dat nodig is. Specifieke werkzaamheden die vaak veel veiligheid bieden zijn b.v. het onkruid wieden in de besloten omgeving van de moestuin, het voeren van de lammetjes en de kalfjes of het borstelen van de koeien. De omgang met dieren kan dan veiligheid en rust bieden.

Ook de boer biedt vaak veel veiligheid, doordat hij/zij een stabiele factor is en een duidelijke binding heeft met zijn/haar bedrijf.

Mogelijkheden voor uitdaging

Een deel van de cliënten heeft juist veel uitdaging nodig om bijvoorbeeld uit hun teruggetrokken houding gelokt te worden. Een boerderij biedt veel werkzaamheden die uitdagend kunnen zijn. Landbouwhuisdieren kunnen uitdagend zijn, doordat ze niet meteen luisteren of omdat hun fysieke verschijning imponerend is (b.v. een koe of een paard). Het vergt dan veel kracht en inspanning van een cliënt om een dier te laten doen wat hij/zij wil (b.v. door een paard te berijden of door koeien of geiten naar een stal te leiden). Dieren kunnen ook onverwachte dingen doen (dier dat plotseling andere kant oploopt; dieren die door elkaar lopen). Dit kan uitdagend zijn en vraagt vaak om een snelle reactie. Doordat er met levende wezens gewerkt wordt die verzorging nodig hebben moeten sommige werkzaamheden gebeuren, of een cliënt nu wel of geen zin heeft. Weerstand overwinnen kan ook uitdagend zijn. Daarnaast zijn er op ieder niveau uitdagingen: het op tijd komen, het onkruidvrij maken van een perceel, contact maken met een leverancier, producten verkopen, gras maaien met de bosmaaier, trekker rijden.

Mogelijkheden voor verbinding

Voor een aanzienlijk deel van cliënten in de zorg is het moeilijk om contact te maken en een verbinding aan te gaan. Met name de aanwezigheid van landbouwhuisdieren op een boerderij biedt de cliënt een kans om een verbinding aan te gaan met een levend wezen. Dieren zijn bij uitstek geschikt om een verbinding mee aan te gaan omdat het dier in de beleving van een cliënt veelal veiliger is dan een mens, maar tegelijkertijd verwant aan de mens. Dieren hebben vergelijkbare lust- en onlustgevoelens, driften, instincten en hartstochten; kortom ze hebben menselijke trekken. Een cliënt herkent vaak iets van zichzelf in het dier; zo kan een band ontstaan.

3.3. Vraagsturing

Diversiteit

Op een boerderij is een gevarieerd pakket aan werkzaamheden te verrichten van verschillend niveau en mogelijkheden om door te groeien. Hierdoor kan over het algemeen een goed aanbod ontwikkeld worden dat aansluit bij de vraag van een cliënt. Cliënten kunnen werken met dieren, in de tuin- of akkerbouw en vaak zijn er ook andere taken zoals koffie zetten, het bereiden van de lunch, het verkopen van producten in de winkel of onderhoud van het landschap. Soms is er ook een camping of een theetuin. Er zijn mogelijkheden om alleen te werken, of met anderen; er zijn werkzaamheden in een besloten ruimte waarbij precisie en hygiëne belangrijk zijn (b.v. zuivelverwerking) en werkzaamheden waarbij cliënten zich fysiek uit kunnen leven (b.v. spitten, hout kloven). Er zijn werkzaamheden die veel veiligheid bieden en werkzaamheden die uitdagend zijn.

Aansluiten bij het gezonde van de mens

Doordat er samen aan een klus wordt gewerkt ontstaat er makkelijk een basishouding van gelijkwaardigheid en vertrouwen. De boer/begeleider geeft verantwoordelijkheid aan de cliënt en spreekt daarna de cliënt ook aan op diens verantwoordelijkheid. Dit gebeurt binnen de marges van hetgeen een cliënt aankan. Uitgangspunt op een boerderij is het aansluiten bij de mogelijkheden van de cliënt (in plaats van uitgaan van de beperkingen). Dit is bijzonder motiverend voor een cliënt.

Mogelijkheid om wonen en werken te combineren

Sommige boerderijen bieden niet alleen de mogelijkheid tot werken maar ook tot wonen. Er zijn weliswaar andere maatschappelijke plekken waar gewerkt kan worden, hier kan echter zelden gewoond worden (bijvoorbeeld in het geval van een horecaonderneming of fietsenmaker). Wanneer een cliënt wonen en werken wil combineren biedt een aantal boerderijen hiertoe de gelegenheid in een gezonde, niet-medische setting.

4. Kritische condities

Er moet wel aan bepaalde randvoorwaarden voldaan zijn wil de landbouw een bijdrage kunnen leveren aan ontwikkelingen binnen de zorg- en arbeidssector. Deze voorwaarden liggen op verschillende niveaus:

- Bedrijf: karakter van de boerderij, kwaliteiten van een boer/begeleider
- Regionaal: draagvlak en samenwerking met relevante actoren in de regio
- Beleid: continuïteit van financiering moet gegarandeerd zijn, voorzieningen moeten passen binnen bijvoorbeeld ruimtelijk ordeningsbeleid, inspraak van cliënten in ontwikkeling van voorzieningen moet gegarandeerd zijn. Beleid op verschillende niveaus (lokaal regionaal, landelijk) moet op elkaar aansluiten (is nu vaak niet het geval). Het beleid moet op nationaal niveau aansluiten (beleid van diverse relevante ministeries: LNV, SoZaWe, VWS).

4.1. Bedrijfsniveau

Karakter van de boerderij

- Van groot belang is dat de boerderij en de werkzaamheden authentiek zijn. Er mag geen sprake zijn van een gekunsteld bedrijf in de zin van onnodige werkzaamheden, of activiteiten die niet bij het bedrijf of bij de boer passen.
- Het aantal cliënten op een boerderij mag niet te groot zijn. In die zin heeft de boerderij een kleinschalig karakter, anders gaat het weer te veel op een zorginstelling lijken.
- De grenzen van het aanbod van een zorgboer/boerderij worden bewaakt. Als een cliënt met koeien wil werken op een tuinbouwbedrijf, heeft het meer zin om kijken of er een boerderij is met koeien in de omgeving, dan om koeien aan te gaan schaffen.
- Er is een boer aanwezig om de agrarische functie van de boerderij in stand te houden en het bedrijfsmatige karakter te behouden. Als er geen boer meer is, verdwijnt het authentieke van de boerderij en is er weinig verschil met een zorg- of welzijnsinstelling.
- Er is een balans tussen voldoende veiligheid en voldoende uitdaging, er zijn voldoende mogelijkheden om verbinding aan te gaan met het werk (en de dieren en de planten) en het werk wordt als nuttig ervaren.
- De boerderij is goed bereikbaar.
- De boerderij biedt voldoende mogelijkheden voor maatschappelijke contacten en participatie.
- Het aanbod dat de boerderij kan bieden aan een cliënt is helder en sluit aan bij de vragen en doelstellingen van een cliënt.
- De boerderij biedt werkzaamheden op verschillende niveau's, zodat cliënten de mogelijkheid krijgen om door te groeien.

- Er is sprake van continuïteit in de begeleiding van cliënten.
- De boerderij is economisch gezond, m.a.w. continuïteit in bedrijfsvoering.

Kwaliteiten van de boer/begeleider

Een boer heeft heel diverse taken en verantwoordelijkheden. Hij/zij is zowel verantwoordelijk voor het management van een bedrijf, als voor een goede landbouwproductie, als voor een goede opvang van cliënten.

Dit vereist een aantal kwaliteiten:

- kunnen communiceren met heel verschillende doelgroepen: cliënten, zorginstellingen, gemeenten, andere boeren
- kunnen organiseren
- doorzettingsvermogen, visie en enthousiasme

Het is hiernaast ook van belang dat de boer binding heeft met de boerderij of de plek (er geworteld is), zodat hij/zij affiniteit met de boerderij en het werk over kan brengen op begeleiders en cliënten.

De begeleider dient over de volgende kennis en vaardigheden te beschikken:

- goede kennis van de processen (van planten, dieren en de mensen), kennis van het ambacht (b.v. gewassen en dieren verzorgen; weten wanneer je moet zaaien, schoffelen, bemesten, oogsten)
- attitude om de ander te laten leren en respect hebben voor de ander die wil leren. De beste coach/begeleider is de coach/begeleider die zelf nog steeds leert en zijn/haar wijsheid vergroot
- vertaalslag kunnen maken om dat wat impliciet door een cliënt wordt beleefd expliciet te maken

4.2. Regio

Draagvlak en samenwerking

Er is voldoende draagvlak voor een voorziening in de omgeving. Ook is er sprake van goede samenwerking met relevante partijen. Hiervoor verdient het de voorkeur om het aanbod met relevante partijen samen te ontwikkelen. Draagvlak en samenwerking zijn noodzakelijk om continuïteit en financiering te bewerkstelligen. Daarnaast is met name samenwerking met zorg- en arbeidsinstellingen van belang om deskundigheid en kwaliteit op het gebied van begeleiding en zorg te kunnen bieden.

4.3. Beleid

Continuïteit

Er zijn voldoende waarborgen voor continuïteit. Dit betekent dat het beleid gericht is op continuïteit van financiering. Op deze wijze kan ook continuïteit van begeleiding gegarandeerd worden en is er sprake van een positief bedrijfseconomisch perspectief.

Coherentie met beleid

De voorziening sluit aan bij vigerend relevant beleid en regelgeving; d.w.z. ruimtelijk ordeningsbeleid, dierziektepreventiebeleid, ARBO beleid.

Cliëntenparticipatie: dit thema speelt op alle drie niveaus

- Cliënten zijn voldoende en tijdig betrokken bij de ontwikkeling van zorgboerderijen.
- Cliënten, vertegenwoordigers van cliënten (ouders bijv.) en cliëntenorganisaties zijn op de hoogte van de aanwezigheid en mogelijkheden van zorgboerderijen. Ook zijn er voldoende mogelijkheden voor cliënten om kennis te maken met het fenomeen.

5. Wat is nodig om de mogelijkheden van de landbouw daadwerkelijk te benutten? Wat zijn de veranderingsopgaven?

Onduidelijkheid over vraag en aanbod

De landbouwsector is onvoldoende op de hoogte van ontwikkelingen in de zorg- en arbeidssector en de specifieke vragen die hieruit voortkomen, nu en in de nabije toekomst.

Hierdoor is ze ook onvoldoende in staat een passend aanbod te ontwikkelen, en blijft zorglandbouw beperkt tot ad hoc initiatieven van innovatieve boeren die de vragen wel duidelijk in beeld hebben. De onduidelijkheid over de vraag vanuit de zorg- en arbeidssector heeft zowel een kwalitatieve component als een kwantitatieve component. De kwalitatieve component heeft betrekking op de specifieke vraag van een cliënt: wat is precies zijn of haar behoefte en hoe kan hierin voorzien worden met een aanbod van 'zorg op maat'?

De kwantitatieve component gaat over aantallen: hoeveel cliënten in een bepaalde regio geven aan interesse te hebben in plaatsing op een boerderij?. Hierop is heel weinig zicht. Zelfs zorg- en arbeidsinstellingen hebben hier zelf onvoldoende zicht op, laat staan dat de landbouwsector hiervan op de hoogte is.

Ook het aanbod dat boerderijen kunnen doen richting zorg-en arbeidssector is onvoldoende helder. Veel boeren kunnen niet goed uitleggen wat de specifieke kwaliteiten zijn die zij aan een bepaalde cliënt of doelgroep kunnen bieden. Ook is de landbouwsector tot nu toe niet in staat inzichtelijk te maken wat verschillende soorten boerderijen te bieden hebben aan verschillende doelgroepen. Daarnaast speelt dat zorg- en arbeidsinstellingen onvoldoende op de hoogte zijn van het fenomeen zorgboerderij, los van de specifieke kwaliteiten die geboden kunnen worden aan specifieke doelgroepen. Er is geen duidelijke communicatiestructuur. Communicatielijnen tussen de landbouwsector enerzijds en de zorg- en arbeidssector anderzijds ontbreken.

De 'taal' waarin boeren hun aanbod presenteren sluit vaak niet aan bij de taal die gangbaar is in de zorg- en arbeidssector. Veel boeren vinden de specifieke kwaliteiten van een boerderij zo vanzelfsprekend dat zij niet in staat zijn deze te benoemen en verwoorden. Laat staan dat ze in staat zijn om een vertaalslag te maken naar de vragen die leven binnen de zorg- en arbeidssector. Zo formuleert een boer zijn aanbod in termen van de praktische werkzaamheden die een cliënt op de boerderij kan verrichten (kippen voeren, groenten oogsten, stallen uitmesten). Terwijl professionals uit de zorg- of

arbeidssector op zoek zijn naar een plek waar een cliënt eigenwaarde kan opbouwen, een arbeidsritme ontwikkelt of sociale vaardigheden vergroot. Er is geen gezamenlijk interpretatiekader waardoor een zinvolle communicatie over de mogelijkheden die een boerderij biedt onvoldoende bekend raken in de zorgsector. De vertaalslag ontbreekt waardoor niet duidelijk wordt dat het geheel van werkzaamheden en omgeving van een boerderij een prachtige gelegenheid biedt tot het bereiken van doelstellingen zoals arbeidsritme ontwikkelen of eigenwaarde opbouwen.

Inbedding in de maatschappij

Om als landbouwsector goed in te kunnen spelen op de vragen die voortkomen uit het proces van vermaatschappelijking in de zorg- en arbeidssector, zou een verdere verbreding van het aanbod plaats moeten vinden. Zorg- en arbeidsinstellingen zijn op zoek naar voorzieningen die cliënten in contact brengen met het 'normale' leven en 'normale' burgers. Boerderijen moeten derhalve veel werkzaamheden en activiteiten bieden die de cliënt in contact brengen met de maatschappij. Te denken valt aan recreatieve activiteiten, zoals camping, theetuin of winkel, die veel burgers naar de boerderij trekken. Ook is het van belang dat er op een boerderij niet uitsluitend mensen met een handicap of beperking werken maar ook mensen zonder een beperking. Nu is de afstand tussen boerderij en maatschappij -zowel in letterlijke als in figuurlijke zin- vaak nog te groot, alhoewel een boerderij in vergelijking met een zorginstelling al veel meer mogelijkheden biedt tot maatschappelijke participatie.

Zorg op maat; aanbieden van diversiteit

Ook met het oog op vraagsturing en het bieden van 'zorg op maat' is het van belang het aanbod verder te verbreden. Niet iedere cliënt zal interesse hebben in landbouw-werkzaamheden, terwijl de boerderij wel een uitstekende voorziening is die aansluit bij een belangrijk deel van de vraag van een specifieke cliënt. Zo is bijvoorbeeld voor verlaafden de boerderij een heel geschikte plek om weer een normaal arbeidsritme op te bouwen, maar voelen zij zich niet allen aangetrokken tot de traditionele activiteiten op de boerderij. Wanneer cliënten op een boerderij ook voor minder traditionele activiteiten ingezet kunnen worden, bijvoorbeeld het onderhouden van gebouwen of machines, deelname aan natuur- of landschapsbeheer of werkzaamheden in de recreatieve sfeer (kantine, camping, theetuin), zal het aanbod veelal heel goed aansluiten op de vraag en is de boerderij een uitstekende voorziening voor een dergelijke cliënt. Wél moet in het oog gehouden worden dat er een zekere balans betracht wordt, en de agrarische functie van een boerderij niet ondergesneeuwd raakt door additionele activiteiten.

Afstemming en flexibiliteit

Ook is het van belang met het oog op aansluiting bij de arbeidssector te zorgen voor een diversiteit in aanbod van werkplekken, d.w.z. werkplekken met verschillende doelstellingen: variërend van dagbesteding tot gewenning aan arbeidsritme of tot reguliere of gesubsidieerde arbeidsplaatsen. Daarnaast is het van belang dat er sprake is

van flexibiliteit, en mogelijkheden tot doorgroei. En dat er zowel voldoende eenvoudige als meer complexe werkzaamheden geboden worden.

Er moet sprake zijn van een goede afstemming tussen doelen (zoals ritme, gewenning) en bijpassende werkzaamheden waar de cliënt ook interesse in heeft.

Daarnaast is het belangrijk dat een boerderij de mogelijkheid biedt voor cliënten en begeleiders om de doelen regelmatig bij te stellen. Het is van te voren vaak niet mogelijk in te schatten wat een cliënt precies aankan en waar zijn of haar voorkeuren en mogelijkheden liggen.

Dit alles vereist van boeren en begeleiders een flexibele instelling en oog voor de behoeften van een cliënt en de aansluiting tussen behoeften en aanbod.

Resultaten onderbouwen en inzichtelijk maken

De landbouwsector zou in staat moeten zijn duidelijk te maken wat de meerwaarde is van het aanbod van boerderijen t.o.v. het reguliere zorg- en arbeidsaanbod. Hiertoe moet zij de resultaten van trajecten op een boerderij kunnen onderbouwen en inzichtelijk maken. Er is veel praktijkervaring ontwikkeld, en de resultaten zijn positief. Er is echter tot nu toe weinig onderzoek op dit gebied gedaan en kennisontwikkeling op dit gebied loopt achter.

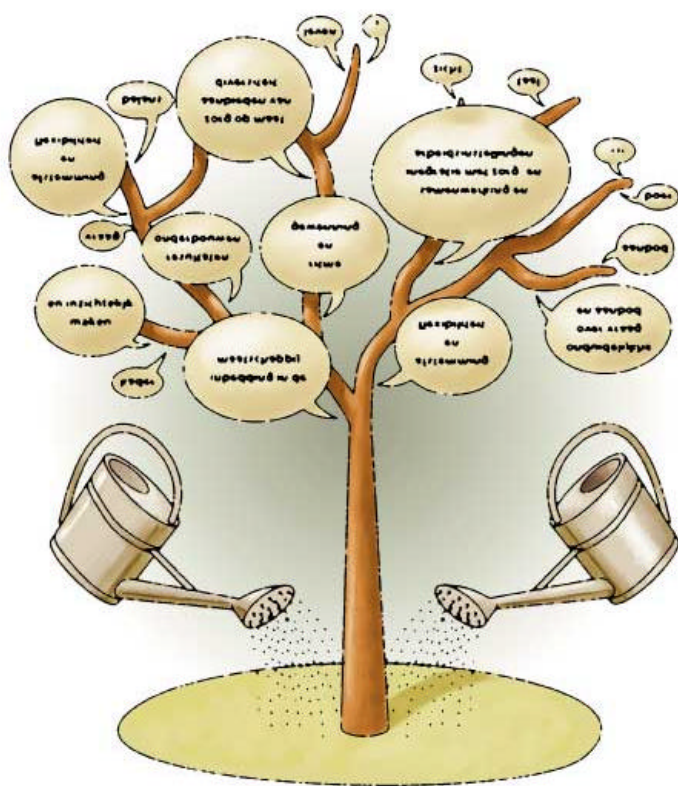
Samenwerking en integratie met zorg- en arbeidsinstellingen

Het aanbod van boerderijen dient een onderdeel worden van een breder arbeidsintegratie-, dagbestedings- en zorgaanbod in een bepaalde regio. Hiertoe zou de landbouwsector zowel op landelijk als op regionaal niveau meer aansluiting en samenwerking moeten zoeken bij zorg- en arbeidsinstellingen.

6. Aanbevelingen; hoe kan het transitieproces op gang gebracht worden?

6.1. Overlegstructuur

Alhoewel de landbouwsector en de zorg- en arbeidssector elkaar veel te bieden hebben – zoals bleek uit voorgaande hoofdstukken- is er geen geïnstitutionaliseerd overleg of uitwisseling tussen beide sectoren. Om de verdere ontwikkeling en professionalisering van de interactie tussen landbouw en zorg- en arbeidssector van de grond te krijgen is daar niettemin behoefte aan. Instelling van een Initiatiefgroep kan daarbij helpen. In een dergelijke Initiatiefgroep zouden vertegenwoordigers van beide sectoren alsmede vertegenwoordigers van betrokken Ministeries zitting moeten hebben. Deze Initiatiefgroep zou een nader geformuleerde opdracht moeten krijgen waarin de volgende punten aan bod komen.

6.2. Kennissysteem

Hoewel er inmiddels veel praktijkkennis is en de ervaringen positief zijn, staan onderzoek en kennisontwikkeling op het gebied van zorglandbouw nog in de kinderschoenen. Een goed functionerend kennissysteem ontbreekt. Kennis wordt niet uitgewisseld tussen beide sectoren, er is geen gezamenlijke evaluatie van ervaringen en er is geen (traditie van) samenwerking tussen landbouwkundig onderzoek en onderzoek op het gebied van zorg, arbeid en welzijn. Er is geen kennissysteem. onder andere doordat er geen terugkoppeling van informatie is tussen de diverse sectoren (landbouw enerzijds en zorg- en arbeidssector anderzijds). De programmering van onderzoek biedt bovendien geen enkele garantie dat kennisbehoeften worden gearticuleerd en in de aansturing van het onderzoek prioriteit krijgen. Ook bestaat er geen samenwerking.

Dit gebrek aan kennis is manifest op de volgende punten:

- Er is onduidelijkheid over de criteria voor succes van behandelingen en/of begeleidingstrajecten van diverse doelgroepen. Met andere woorden: wanneer kan een traject nu als 'succesvol' afgeboekt worden?
- Wat criteria betreft valt te denken aan bijvoorbeeld 'toename van de kwaliteit van tie naar betaald werk', 'afname van bepaalde klachten', of 'afname van medicijngebruik'. Zolang niet duidelijk is wat de gewenste uitkomst is van een traject, kan het effect van een verblijf op een boerderij niet bepaald worden.
- Er is onduidelijkheid over effecten van boerderijen op verschillende doelgroepen (verslaafden, verstandelijk gehandicapten, mensen met een psychische handicap, langdurig werklozen, mensen met een burn-out).
- Het is onduidelijk wat de werkzame factoren zijn van een boerderij voor cliënten uit verschillende doelgroepen; m.a.w. waar wordt het effect door bepaald? Gaat het hierbij om het contact met dieren, gaat het om ruimte, ritme, de werkzaamheden?
- Er is geen duidelijkheid over de wijze waarop de werkzame factoren invloed uitoefenen op cliënten.
- Er is onduidelijkheid over de mogelijkheden en waarde van het combineren van verschillende functies op een boerderij (b.v. boerderij in combinatie met horeca activiteiten, natuur- en landschapsbeheer).
- Er dient een inhaalslag gemaakt te worden wat betreft het methodiseren van werkwijzen en het beschrijven van 'best practices', d.w.z.: een beschrijving van wat er op verschillende plaatsen gebeurt tijdens een begeleidingstraject en op welke wijze eigenschappen van de boerderij worden benut.
- Ook dient er een inhaalslag gemaakt te worden wat betreft het in kaart brengen en kwantificeren van de maatschappelijke waarde van boerderijtrajecten. Hierbij moeten zowel de kosten als de baten zichtbaar worden gemaakt.

6.3. Regionale platforms

Ook op regionaal niveau dient er geïnstitutionaliseerd overleg van de grond te komen middels de instelling van regionale platforms waarin vertegenwoordigers van aanbieders, vragers/cliënten en regionale overheden zitting nemen. D.w.z. arbeidsinstellingen, zorginstellingen, zorgkantoren, gemeentes, cliëntenorganisaties, landbouworganisaties. Deze platforms kunnen ervaringen uitwisselen, kennis opbouwen, relevant beleid ontwikkelen en nieuwe vormen van samenwerking tot stand brengen.

Daarnaast kunnen regionale platforms bijdragen aan het zichtbaar maken van (regionaal) aanbod en vraag binnen de zorglandbouw aan relevante actoren (cliënten en hun vertegenwoordigers, zorg- en arbeidsinstellingen en landbouwsector).

Het instellen van regionale platforms kan ook bijdragen aan het aansluiten en integreren van arbeids-, dagbestedings- en behandeltrajecten. Nu sluiten de verschillende fasen van een traject van begeleiding en reïntegratie van één cliënt vaak niet goed aan. Dit betekent dat een cliënt vaak op meerdere plaatsen weer een intakeprocedure moet doorlopen en dat er geen vloeiende lijn is in de ondersteuning.

6.4. Nieuwe passende naam

Er zou moeten worden nagedacht over een nieuwe naam voor het fenomeen zorgboerderij. De naam dekt de lading niet altijd: sommige cliënten ontvangen zorg, anderen begeleiding, weer anderen komen om te werken. De naam zorgboerderij suggereert ook dat het weer een nieuwe activiteit van de zorgsector is. De positieve bijdrage die 'zorglandbouw' kan leveren aan het proces van vermaatschappelijking en vraagsturing zou moeten doorklinken in de naam. Verbindingslandbouw?

6.5. Inspirerende voorbeelden

De landbouwsector moet een snelle start maken met het zichtbaar maken van inspirerende voorbeelden. Dat werkt beter dan visie-achtige rapporten. Daarnaast moet de landbouw aan de slag met het creëren van voorbeeldplekken c.q. demonstratie-pilots waar cliënten, hun vertegenwoordigers en zorginstellingen op een laagdrempelige wijze kunnen ontdekken en ervaren wat boerderijen te bieden hebben en of het past bij hun vraag. Dit wordt extra belangrijk met het oog op vraagsturing en verbreding van de systematiek van PGB's (Persoons Gebonden Budgetten), waarmee cliënten hun zorg zelf kunnen gaan inkopen en dus goed op de hoogte moeten zijn van het aanbod.

6.6. Omslag in denken

Het verdient aanbeveling financiële prikkels te introduceren om een mentaliteitsomslag bij zorg- en arbeidsinstellingen te bewerkstelligen. Medewerkers zijn gewend te denken vanuit een instituut en vanuit het bestaande aanbod. Er is veelal nog te weinig ambitie tot vernieuwing. Zolang er wachtlijsten zijn voor bestaande voorzieningen in de zorg, kunnen instellingen blijven verkondigen dat er vraag is naar instituutvoorzieningen. Er gaat nu veel geld naar de bouw en het onderhoud van gebouwen. De marktwerking is wat dat betreft nog onvoldoende doorgedrongen, met name in zorginstellingen; zij gaan niet failliet als hun aanbod slecht aansluit bij vraag.

Om het proces van vermaatschappelijking verder door te voeren zouden zorg- en arbeidsinstellingen gebruik moeten maken van bestaande plekken en voorzieningen in de samenleving. Een toenemend aantal zorginstellingen start bijvoorbeeld nu zelf een zorgboerderij, maar maakt hierbij geen gebruik van bestaande agrarische bedrijven. Hierdoor wordt het weer een voorziening die onvoldoende ingebed is in de samenleving, en gekenmerkt wordt door de attitude van de zorg. Opvang en begeleiding van cliënten dient zo veel mogelijk plaats te vinden op bestaande boerderijen.

Bij het toekennen van financiering zou prioriteit gelegd moeten worden bij initiatieven uit de samenleving gericht op integratie en vermaatschappelijking, in plaats van initiatieven die beperkt blijven tot de zorg- en arbeidssector.

6.7. Beleid

Huidig beleid en regelgeving in de landbouw is met name gericht op intensieve productiewijzen en ontmoedigt contacten van burgers en dus ook cliënten met boerderijen. Dit staat haaks op het proces van vermaatschappelijking.

Dierziektepreventiebeleid bijvoorbeeld belemmert mens-dier contact in grote mate en bemoeilijkt continuïteit van zorgboerderijen met dieren. Beleidsontwikkeling en regelgeving –ook bijvoorbeeld ruimtelijk ordeningsbeleid- zouden op korte termijn mogelijkheden moeten bieden voor de vermaatschappelijking van boerderijen (m.a.w. contacten tussen boerderijen en cliënten en burgers mogelijk maken).

Huidige regelgeving binnen de landbouwsector biedt nauwelijks of geen ruimte voor vernieuwing en experimenten. Er dient experimenteerruimte te komen: financiële en wettelijke ruimte om nieuwe invullingen van boerderijen uit te testen, opdat er lokaal initiatieven genomen kunnen worden.

6.8. Financiering van innovatie

Gelden uit fondsen voor zorgvernieuwing, plattelandsvernieuwing, reïntegratie en preventie zouden gecombineerd moeten worden om vernieuwende projecten tot stand te brengen.

Er dient te worden ingezet op het ontwikkelen van innovatieve product-markt-combinaties. Te denken valt aan nieuwe doelgroepen, bijvoorbeeld doelgroepen uit het bedrijfsleven. Er zijn al enkele initiatieven met betrekking tot trainings- en coachingstrajecten van het bedrijfsleven op de boerderij en begeleiding van burn-out cliënten op een boerderij. Deze verdienen verdere ontwikkeling en professionalisering. Huidige combinaties van landbouw, zorg en arbeid zijn uitsluitend gericht op curatieve zorg. Gezien de grote uitval van werknemers (ziekteverzuim, burn-out), de toenemende werkdruk, en de groeiende verantwoordelijkheid van werkgevers voor ziekte en uitval, zou er meer aandacht moeten komen voor preventietrajecten. Te denken valt aan een samenwerking tussen bedrijven bij wie ziekteverzuim, werkdruk en burn-out een probleem is en boerderijen waar werknemers meelopen in een preventietraject.

6.9. Onderwijs

Om de mogelijkheden die de landbouw biedt goed te presenteren, is nodig dat de landbouwsector haar aanbod vertaalt in de termen van de zorg- en arbeidssector. Zij moet duidelijk weten te maken hoe het aanbod van een boerderij aansluit bij de wens van de cliënt, en wat de meerwaarde is ten opzichte van het reguliere aanbod van de zorg- en arbeidssector. Ook wanneer de landbouwsector zich meer gaat richten op nieuwe doelgroepen, zoals het bedrijfsleven, speelt de vraag van vertaalslag weer. Er is een enorme kloof tussen het jargon van de landbouwsector en het bedrijfsleven. Dit jargon staat zo mogelijk nog verder af van de gemiddelde boer dan het jargon van de zorg- en arbeidssector.

Om deze vertaalslag te kunnen maken moeten ondernemers in de landbouw goed op de hoogte zijn van ontwikkelingen in relevante sectoren, het specifieke jargon, en de vereisten voor het leveren van kwalitatief goede diensten met betrekking tot behandeling, opvang en begeleiding.

Er zou een samenwerking tot stand moeten komen tussen het agrarisch onderwijs en het zorg- en arbeidsonderwijs met als doel gezamenlijk modules te ontwikkelen en aan te bieden die aansluiten op de bovengenoemde vragen.

6.10. Cliëntenparticipatie

Er dient een cliëntenorganisatie te worden opgezet, die de belangen behartigt van cliënten op boerderijen, en meedenkt over gewenste ontwikkelingen op het gebied van landbouw, zorg en arbeid. De cliëntenorganisatie denkt ook mee over hoe zeggenschap van cliënten over het begeleidingstraject dat zij doorlopen in alle fasen gewaarborgd kan worden (bijv. bepalen van arbeidsdoelen, keuze voor arbeidsplek, manier van overdracht, combineren van werken en wonen etc). Daarnaast geeft zij voorlichting aan cliënten en vertegenwoordigers over het aanbod van boerderijen en geeft inzicht in de aansluiting op de vraag.

7. Een concluderend slot

De landbouwsector wordt geconfronteerd met diverse problemen en is derhalve op zoek naar alternatieven en een maatschappelijk draagvlak voor haar activiteiten.

Ook de sectoren van de zorg en de arbeid zijn volop in ontwikkeling en zoeken naar mogelijkheden voor maatschappelijke participatie van hun doelgroepen en kleinschalige woon- en werkvoorzieningen midden in de samenleving. Het fenomeen van zorglandbouw –waarbij aan diverse doelgroepen opvang, behandeling en arbeid op de boerderij wordt geboden- brengt deze diverse sectoren bij elkaar en voorziet in een aanbod dat voldoet aan de vragen die leven in de zorg en arbeidssector. Zo sluit de niet-medische, gezonde en sociale omgeving van een boerderij aan op het proces van vermaatschappelijking in de zorgsector. Ook het aanbod van zinvolle, functionele arbeid met voldoende veiligheid en uitdaging dat een boerderij kan bieden sluit aan op vragen vanuit de arbeidsreïntegratiemarkt. Tenslotte is er een match tussen vraagsturing enerzijds en (o.a.) de diversiteit van het aanbod van een boerderij anderzijds.

Uiteraard is er wel sprake van kritische condities om een goede aansluiting tussen vraag en aanbod te verwerklijken. De landbouwsector staat dan ook voor een aantal veranderingsopgaven. Zo is er meer duidelijkheid nodig over vraag en aanbod: de landbouwsector is momenteel niet voldoende op de hoogte van de –kwantitatieve en kwalitatieve– vraag naar zorglandbouw en de zorg- en arbeidssector is onvoldoende bekend met het aanbod dat de landbouwsector kan bieden en de meerwaarde hiervan ten opzichte van regulier aanbod. Ook is er behoefte aan een verdere verbreding van het aanbod (o.a. met additionele maatschappelijke activiteiten zoals een camping, theetuin, kinderopvang) dat boerderijen kunnen bieden om goed aan te kunnen sluiten op vermaatschappelijking en vraagsturing. Daar het huidige beleid belemmerend werkt op een verdere ontwikkeling en professionalisering van zorglandbouw is een verbreding en uitdieping van samenwerking tussen instanties uit de landbouw enerzijds en instanties uit de zorg- en arbeidssector anderzijds noodzakelijk. Ten slotte staat het onderzoek op dit terrein nog in zijn kinderschoenen en is er duidelijk behoefte aan kennisontwikkeling en onderbouwing van resultaten van zorglandbouw.

Om deze veranderingen op gang te brengen en een verdere ontwikkeling en professionalisering van samenwerking tussen de landbouwsector en de zorg-en arbeidssector te realiseren is een aantal aanbevelingen geformuleerd. Een greep hieruit: op regionaal en landelijk niveau dienen interdisciplinaire werkgroepen opgezet te worden om coherent en uitvoeringsgericht beleid te formuleren. Ook is er dringend behoefte aan een interdisciplinair onderzoeksprogramma om kennisontwikkeling en professionalisering te realiseren. Er dient financiële en beleidsmatige ruimte te komen om innovatieve projecten van de grond te kunnen tillen en continuïteit van financiering te garanderen. Interdisciplinaire scholings- en trainingsmodules zouden ontwikkeld moeten worden om

aanbod en vraag beter op elkaar aan te laten sluiten. Tenslotte dient cliëntenparticipatie verbeterd te worden, en zouden er meer plekken moeten komen waar geïnteresseerden kunnen ervaren wat zorglandbouw kan betekenen.

Een verdere samenwerking tussen de landbouwsector en de zorg- en arbeidssector biedt veel kansen. Er is werk aan de winkel!